

SŁOWNICZEK

Porządki architektoniczne - systemy konstrukcyjno-kompozycyjne wywodzące się z architektury starożytnej Grecji i Rzymu. Najbardziej charakterystycznym elementem każdego porządku jest kolumna.

- Porządek **dorycki** – cechował się surowością i prostotą, kolumna składała się z trzonu zdobionego kanelurami, zwężającego się ku górze i wybrzuszeniem na wysokości około 1/3, głowica o prostej formie składająca się z abakusa i echinusa.
- Porządek **joński** – o smuklejszych proporcjach, gdzie kolumna składała się z bazy, trzonu zdobionego kanelurami, głowicy składającej się z wolut i abakusa.
- Porządek **koryncki** – jego proporcje były jeszcze smuklejsze niż w porządku jońskim, trzon kolumny kanelurowany, ozdobna głowica składająca się z liści akantu przyjmujących kształt kosza od góry dekorowanego wolutami.
- Porządek **kompozytowy** – dekoracyjna kolumna umieszczana na piedestale, o trzonie gładkim lub zdobionym kanelurami, głowica składająca się z dekoracji akantowej oraz wydatnych wolut ustawionych przekątnie.
- Porządek **toskański** – surowa forma, kolumna składająca się z prostej bazy, trzon kolumny gładki, kapitel podobnie jak w stylu doryckim, składający się jedynie z abakusa i echinusa.

Aedicula – oprawa okna, drzwi lub niszy składająca się z dwóch podpór (kolumn, pilastrów) dźwigających belkowanie i często fronton.

Arkada – składa się z dwóch podpór (kolumn, filarów) połączonych ze sobą w górnej części łukiem. Może pełnić zarówno funkcję konstrukcyjną jak i dekoracyjną.

Artykulacja – w architekturze termin odnoszący się do kompozycyjnego podziału płaszczyzny (np. fasady) za pomocą elementów zarówno konstrukcyjnych, jak i dekoracyjnych np. okien, pilastrów, kolumn, gzymsów.

Atlant – w architekturze rzeźba mężczyzny stanowiąca podporę, zarówno konstrukcyjną, jak i dekoracyjną, służącą jako zamiennik kolumny, pilastra, podtrzymująca głowę, barkami bądź rękami elementy takie jak belkowanie lub balkon.

Attyka – zwieńczenie górnej partii elewacji osłaniające dach, występujące najczęściej ponad gzymsem koronującym. Przyjmuje różnorodne formy, od prostej ścianki przez balustradę, aż po uskokowe szczyciki. Występuje na całej krawędzi dachu lub tylko na jej części. Może przyjmować funkcję dekoracyjną lub konstrukcyjną – chroni przed przenoszeniem ognia.

Belkowanie – element w architekturze składający się z trzech części – architrawu, fryzu i gzymsu, spoczywający bezpośrednio na kolumnach, pilastrach. Jego proporcje i forma zmieniają ze względu na epokę i styl.

Boniowanie – forma opracowania dekoracyjnego lica kamiennego muru lub ściany przez odkucie poszczególnych ciosów kamienia lub ich imitowanie w tynku. Boniowanie może przyjmować formę gładką, grostkową lub o mocno zaznaczonej fakturze i występować w układzie pasowym lub płytowym, często o profilowanych krawędziach. Boniowanie może obejmować zarówno lico muru jak również poszczególne detale np. trzony kolumn i pilastrów. Najchętniej wykorzystywane do podkreślania parterowej, cokołowej części budynku.

Feston – element dekoracyjny przedstawiający pęk kwiatów np. z owocami, liści, gdzie centralna część swobodnie opada a boki są podwieszone za pomocą wstęgi, kokardy lub guza.

Filar – pionowa podpora o funkcji podobnej jak kolumna (może mieć również bazę i głowicę), lecz o przekroju wielobocznym. Najczęściej czworobocznym.

Fronton – forma szczytu wieńcząca fasady obiektów świeckich i sakralnych występująca w architekturze od antyku. Przyjmuje najczęściej formę trójkątną, ale występują również inne jego odmiany, stosowane w późniejszych epokach np. w renesansie, baroku. Pole wewnątrz, nazywane tympanonem, może być gładkie lub zdobione płaskorzeźbą. Stosowany również w dekoracji elewacji jako zwieńczenie okien, wnęk, wejść.

Fryz – jest zarówno częścią belkowania w porządkach klasycznych, jak również poziomym pasem dekoracji architektonicznej. Forma fryzu zmieniała się w zależności od epoki np. fryz metopowo-tryglifowy, gładki, arkadkowy. Wykorzystywany był do wprowadzania podziałów poziomych w elewacji.

Fryz metopowo-tryglifowy – poziomy pas dekoracji składający się z naprzemiennie ułożonych metop i tryglifów, wywodzący się z dekoracji fryzu w porządku doryckim.

Girlanda – dekoracyjny motyw w postaci wieńca – okrągłego lub owalnego, składającego się z liści lauru, kwiatów lub owoców.

Głowica / Kapitel – górna, najbardziej ozdobna część kolumny, filara, pilastra. Najczęściej występujące typy to: doryckie – o prostej formie abakusa i echinusa; jońskie – z wolutami (ślimacznicami); korynckie – w formie kosza złożonego z liści akantu, powyżej którego znajdują się woluty; kompozytowe i toskańskie.

Grzebień – element dekoracyjny kalenicy dachu, najczęściej w formie ażurowej, wykonany z żelaza lub innego metalu.

Gzyms – element architektoniczny stanowiący najwyższą część belkowania, bądź pojedynczy pas profilowanych listew wysuniętych poza lico ściany. Wprowadza podziały poziome w elewacji. W zależności od jego umiejscowienia możemy mówić o gzymsie międzykondygnacyjnym lub koronującym. Gzyms wieńczący elewację chroni ją przed ściekającą wodą opadową. Często gzymsy te wykonywane były z drewna.

Iglica – w architekturze zwieńczenie hełmu lub wieży przyjmujące formę ostrosłupa lub stożka.

Kaboszon – element dekoracyjny przyjmujący formą eliptyczną, kulistą wzorowany na oszlifowanych kamieniach szlachetnych, często występuje w

połączeniu z ornamentem okuciowym, wykorzystywany m.in. w dekoracji elewacji: portali, opraw okiennych.

Kanele – żłobkowania, rowki w trzonie kolumny, pilastra.

Kampanule – element dekoracyjny przedstawiający zwisające kwiaty w kształcie dzwonka o zmniejszającej się ku dołowi wielkości.

Kariatyda – kolumna przyjmująca formę postaci kobiecej, która na głowie dźwiga belkowanie.

Kartusz – ozdobna tarcza, której wewnętrzne pole może być gładkie lub wypełnione herbem, monogramem, emblematem. W zależności od stylu przyjmowały one różne formy, od prostych po zawijane w narożach, bardzo ozdobne.

Kimation – ornament pasowy w formie stylizowanych liści np. kimation joński nazywany również jajownikiem (wole oczy).

Kliniec / Zwornik - centralny element łuku lub sklepienia przyjmujący formę trapezową. Może być bogato dekorowany np. motywem maski, akantu, rozety, tarczą herbową, monogramem itp.

Kolumna – pionowa podpora o przekroju koła. W zależności od stylu składa się z bazy, trzonu (gładkiego lub kanelowanego) i zdobionego kapitelu / głowicy.

Koncha – sklepienie nad wnęką, w formie półkolistej kopuły, często dekorowane formą muszli.

Konsola / Kroksztyn / Modylion – ozdobny wspornik np. w formie esownicy, wspierający od dołu balkony, wykusze, naczółki, gzymsy.

Kopuła – sklepienie o kształcie półkolistym, ostrołukowym.

Kwiaton – motyw dekoracyjny w formie rozwiniętego pąku kwiatowego wykorzystywany do dekoracji zwieńczenia iglicy pinakla w architekturze gotyckiej i neogotyckiej.

Lizena – pionowy, płaski pas lekko wystający z lica muru, w odróżnieniu od pilastra, bez głowicy i bazy. Ożywia i rytmicznie dzieli płaszczyznę ściany, wydzielając pionowe pola.

Loggia – wnęka w bryle budynku, otwarta na zewnątrz (zwykle z jednej strony), ale osłonięta z trzech stron ścianami i zadaszona, w przeciwieństwie do balkonu, który wystaje poza elewację. Może być jedno- lub wielokondygnacyjna, otwarta lub zamknięta (przeszklona). Loggią nazywamy również balkon wnękowy.

Lukarna – otwór okienny w połaci dachowej przyjmujący okrągły lub owalny kształt, często w ozdobnym obramieniu.

Mansarda – pomieszczenie mieszkalne znajdujące się w części strychowej, którego okna przebijają połacie dachu – nazywane wówczas również facjatką.

Pojęcie stosowane do pomieszczeń pod dachem mansardowym lub jako popularna nazwa takiego dachu.

Metopa – kwadratowa lub prostokątna płyta będąca częścią fryzu w belkowaniu, która może być gładka lub zawierać element dekoracji rzeźbiarskiej. Najczęściej występuje między tryglifami.

Naczółek – forma szczytu, który w zależności od stylu przyjmuje różny kształt, od trójkątnego, przez odcinkowy do wyłamanego. Jako element dekoracyjny w elewacji na ogół zdobi zwieńczenia otworów okiennych i drzwiowych.

Oculus – okrągły otwór w kopule lub ścianie przepuszczający światło do wnętrza, najczęściej ujęty skromną dekoracją.

Ornament cekinowy – motyw dekoracyjny składający się z nałożonych na siebie uskokoowo krążków.

Ornament kandelabrowy – złożony z symetrycznie rozchodzących się wokół osi elementów roślinnych, najczęściej z podstawą w formie stylizowanego trzonu kandelabru.

Ośli łuk – rodzaj łuku ostrego o esowatym kształcie ramion.

Palmeta – motyw dekoracyjny znany od starożytności, często pojawiający się w dekoracji fryzów, przyjmujący formę wachlarzowo rozłożonego liścia palmy.

Piano nobile – bel-étage - określenie stosowane do wysokiej kondygnacji, najczęściej pierwszego piętra, zawierającego ciąg pomieszczeń o charakterze reprezentacyjnym. W elewacji zewnętrznej kondygnacja ta odznaczała się większą liczbą zdobień i często wyższymi oknami.

Pilaster – rodzaj płaskiego filara przyściennego pełniącego funkcję głównie dekoracyjną, w elewacji może stanowić obramienie okna, balkonu lub podkreślać pionowe podziały lica ściany. Pilaster składa się najczęściej z bazy, trzonu i kapiteła, które przyjmują różną formę w zależności od zastosowanego porządku.

Pinakiel – sterczyna, element pionowy w formie wieżyczki, zakończony iglicą, stosowany w architekturze gotyckiej i neogotyckiej.

Portal - ozdobne, architektoniczne obramienie drzwi wejściowych (lub wewnętrznych), stanowiące ważny element dekoracyjny i symboliczny, często rozbudowany o kolumny, pilastry, łuki (archiwolty), fronton, nadproże i bogatą rzeźbę, zmieniający się stylistycznie w zależności od epoki, np. ostrołukowy w gotyku, czy klasyczny w renesansie.

Portfenetr – okno sięgające podłogi, powyżej parteru z zewnątrz zabezpieczone balustradą.

Pseudoryzalit – nieznaczny występ z lica elewacji, najczęściej na całej wysokości budynku, urozmaica powierzchnię ściany. Może, podobnie jak ryzalit, obejmować jedną lub kilka osi.

Putto – element dekoracyjny przyjmujący formę małego, nagiego chłopca, często również jako uskrzydłony chłopiec (anioł) stosowany m.in. w dekoracji elewacji, w połączeniu z naczótkami, w przestrzeniach międzyokiennych, fryzach.

Raut – element dekoracyjny przyjmujący formę szlifowanego diamentu, często używany w połączeniu z ornamentem okuciowym, wykorzystywany m.in. w dekoracji elewacji.

Rollwerk – ornament przypominający swoją formą wycięte z blachy i pozawijane na końcach płaszczyzny, służący do dekoracji płycin, kartuszy itp.

Rustyka – sposób opracowania faktury ściany o wyglądzie naturalnego kamienia łamanego, a także imitacja tego sposobu obróbki kamienia; stosowana w dekoracji elewacji (najczęściej parteru).

Ryzalit – znaczne wysunięcie do przodu części lica elewacji, które na ogół przebiega przez całą wysokość budynku i obejmować może jedną lub kilka osi.

Spiętrzenie porządków – w budynkach kilkukondygnacyjnych często wprowadzano kilka porządków, zazwyczaj w kolejności (od dołu): dorycki lub toskański, joński i koryncki.

Tralka – pionowy, powtarzalny element balustrady schodów, balkonów, tarasów, przyjmujący najczęściej formę kolumnienki o gruszkowatym kształcie.

Tryglif – prostokątna płyta będąca częścią dekoracji belkowania, dzielona na trzy części przez pionowe żłobienia (kanelury), pod którymi mogła znajdować się listwa z łezkami.

Tympanon – wewnętrzne pole we frontonie, które może być dekorowane lub gładkie.

Uszak – obramienie okienne lub drzwiowe, które w górnej partii akcentuje naroża przez ich poszerzenie, najczęściej przyjmuje formę prostego uskoku.

Wielki porządek – wysokie kolumny lub pilastry ujmują więcej niż jedną kondygnację.

Wykus – wystający ponad parterem fragment budynku z oknami, który może występować na wysokości jednego piętra lub rozszerzać się na kilka kondygnacji. Często zakończony tarasem lub osobnym daszkiem, kopułą.